

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2009 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2010

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2009

1

Vilnius 2010

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2009

1

Vilnius 2010

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2010
© Straipsnių autoriai, 2010

Naujas žvilgsnis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją

Zenonas Norkus. **Nepasiskelbusioji imperija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu.** Vilnius: Aidai, 2009. 473 p.

Senosios Lietuvos istorijos tyrimų aruodą papildė Zenono Norkaus monografija „Nepasiskelbusioji imperija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu“. Tai išskirtinė knyga. Ir ne dėl autoriaus pasirinktos „imperinės“ temos, o dėl to, kaip ji parašyta.

Mokslinėje spaudoje, be abejonės, pasirodys bent keletas skirtingų šio tyrimo recenzijų, nes ją galima vertinti iš įvairių perspektyvų, ir visos jos bus labai reikalingos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) istoriografijai.

Z. Norkus ne pirmas senąją Lietuvos valstybę pavadino *imperija*, tačiau jis, pateikęs išsamią imperijos idėjos sklaidos Vakarų kultūroje apžvalgą, panardinęs skaitytojus į sudėtingą teorinį šiuolaikinės imperiologijos pasaulį, pirmas užsibrėžė uždavinį pamėginti sistemingai išnagrinėti LDK imperinio pobūdžio klausimą. Jis ieško jo sprendimo būdų, pasitelkdamas lietuvių istoriografijoje nenaudotą „imperinę priėgą senosios Lietuvos valstybės istorijos (iki 1569 m.) faktams naujai interpretuoti“ (p. 9).

Pasinaudojęs istorinės sociologinės komparatyvistikos srities, vadinamųjų lyginamųjų imperijų tyrimų įdirbiu, autorius sugebėjo pateikti suaktualintą, bet ne supaprastintą masiniam vartojimui skirtą senosios Lietuvos valstybės kaip imperijos, kad ir neformalios, vaizdinį. Autoriaus siekį liudija įvade išdėstyti temos pasirinkimo motyvai, kad „tokia interpretacija yra ypač aktuali vadinamųjų „LDK paveldo dalybų“ situacijoje, kuri susiklostė po Sovietų Sąjungos žlugimo, kai buvusioje LDK teritorijoje ne tik buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė, bet susikūrė bent dvi nepriklausomos valstybės (Baltarusija ir Ukraina), sprendžiančios savo tautinės tapatybės konstravimo „didžiaisiais pasakojimais“ uždavinį. Kiti „dalybų“ dalyviai yra rusų istoriografija, grįžtanti prie dar carinės Rusijos istoriografijoje dominavusios LDK kaip vakarinės rusų valstybės koncepcijos, bei Lenkijos istoriografija, kurioje LDK istorija traktuojama kaip Lenkijos istorijos epizodas, kurio metu Lenkija „persikėlė“ į rytus, kol geopolitiniai lūžiai jos negrąžino į Piastų sienas. LDK „dalybų“ byla daug kuo panaši į Karolio Didžiojo imperijos, kurios paveldėtojomis gali lygiai save laikyti ir moderniosios vokiečių, ir prancūzų (o iš dalies – ir italų) tautos. Vis dėlto kartais „dalybų“ dalyviai (visų pirma kai kurie baltarusių istorikai) nueina labai toli, visiškai „eksproprijuodami“ lietuviškąją pusę.“ (p. 9–10).

Atsižvelgiant į naująsias LDK historiografijos raidos tendencijas, autoriaus pasiūlytą „LDK paveldo dalybų“ situacijos apibūdinimą galima būtų papildyti dar vienu šiuolaikiniu „lenkišku“ štrichu. Lenkijos istorikai tarptautinėje mokslo ir politikos erdvėje pastaruoju metu aktyviai platina tezę, esą 1569 m. Liublino unijos būdu sukurtoji Lenkijos ir Lietuvos valstybė – Abiejų Tautų Respublika buvusi savotiška Europos Sąjungos pirmtakė, kadangi šios daugiatautės, įvairiatikybės ir daugiakultūrės valstybės visuomenės gyvenimas buvęs pagrįstas lenkiškaisiais bajorų demokratijos bei savivaldos principais, kurie po 1569 m. unijos buvo paskleisti ir iki tol demokratijos nepažinusios LDK erdvėje bei pakeitė jos visuomenę¹.

Šių dienų geopolitinėje situacijoje ši koncepcija politiškai patraukli, todėl ir Lietuvoje pasigirdo raginimų minėti Liublino unijos datą kaip šventę. Pamiřstama tik, kad 1569 m. unija Lietuvai nebuvo „šventinė dovana“, priešingai – susiklosčius ekstremalioms Livonijos karo pradžios sąlygotoms aplinkybėms, politinis kompromisas buvo labai sunkiai pasiektas. Dar daugiau – kelyje į susitarimą Lenkijos politikai bei juos palaikę paskutinis Gediminaičių-Jogailaičių dinastijos vyriškės šakos palikuonis – Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas panaudojo su demokratija nederančias priemones, o bajoriškąją demokratiją besididžiuojanti Lenkijos Karalystės politinė tauta tam nepasipriešino. Priešingai, tai Lenkijos Karalystės seimui reikalaujant sudaryti uniją Lietuvai nepriimtinais sąlygomis, kurios pažeistų valstybės suverenumą ar visai ją panaikintų, valdovas Žygimantas Augustas 1569 m. pasielgė kaip tikras autokratinis monarchas, savo sprendimu atskyręs nuo Lietuvos valstybės 170 tūkst. km² teritoriją, Voluinės, Braclavo, Podolės, Palenkės ir Kijevo vaivadijų žemes ir jų gyventojus prijungęs prie Lenkijos Karalystės, grasindamas žiauriomis sankcijomis (žemėvaldos atėmimu) pareikalavo, kad visi šių teritorijų žemvaldžiai prisiektų Lenkijos Karūnai (ar galėtume įsivaizduoti tokiu būdu sukurtąją Europos Sąjungą!)².

¹ Panašu, kad savotiški impulsai, paskatinę šios išvalgos atsiradimą, buvo pasirengimas stojimui į Europos Sąjungą ir tarptautinio projekto rėmuose išleista Andrzejaus Sulimos Kamińskiego monografija „Historia Rzeczypospolitej Wielu Narodów, 1505–1795. Obywatele, ich państwa, społeczeństwo, kultura“ (Lublin, 2000). Knygoje, pavadintoje „Daugelio Tautų Respublikos istorija, 1505–1795. Piliečiai, jų valstybė, visuomenė, kultūra“ Džordžtauno universiteto profesorius plėtoja mintį, kad Vidurio Rytų Europa XVI–XVIII a. buvo valstybinė erdvė, kuri nepakluso nei Vakarų, nei Rytų Europoje susiklosčiusių politinių-valstybinių santvarkų diktatui, joje neišgalėjo absoliutizmas ar net stipri monarcho valdžia, klestėjo parlamentarizmas ir demokratija, kuriuos puoselėjo savita piliečių visuomenė ir jos politinė kultūra. Pl. žr.: J. K i a u p i e n ė, Penki šiuolaikinių Vidurio Rytų Europos istorikų žvilgsniai į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, *Lietuvos istorijos metraštis. 2002 metai, I*, Vilnius, 2003, p. 128–131.

² Šitoje vietoje galima būtų kiek pakoreguoti knygos autoriaus, sekant J. Pelensky (*The Contest for the Legacy of Kievan Rus*, New York 1998), išvalgą, kad 1569 m. „nebuvo jokio lietuviško patriotizmo apraiškų ir ukrainietiškos (dabartinė „anachronistinė“ prasme) LDK žemėse. Atvirksčiai, vietinė stačiatikiška diduomenė prijungimui prie Lenkijos pritarė. Ypač aktyvūs buvo Voluinės ponai, kuriuos unijos oponentai Lietuvoje netgi laikė svarbiausiais Lietuvą ištikusios nelaimės kaltininkais“ (p. 330). Lenki-

Pasirinkdamas mokslinio tyrimo būdą, Z. Norkus nubrėžia atskirties liniją tarp nuoseklios hermeneutinės istorinio pažinimo metodologijos ir istorinės sociologijos bei lyginamosios imperiologijos. Kita vertus, jis parodo, kad skirtingos metodologinės priegijos gali ir konkuruoti, ir sugyventi, viena kitą papildyti bei praturtinti. Tokia autoriaus pozicija provokuoja Lietuvos istorikus (daugelis jų tebėra ištikimi hermeneutinio istorizmo metodologijai) įveikti mąstymo stereotipus, drąsiau teikti naujas praeities interpretacijas ir diskutuoti. Pati aptariama knyga yra geras šiuolaikinės mokslinės polemikos pavyzdys. Gilus sociologijos ir politikos mokslų pažinimas autoriui suteikė galimybę įveikti hermeneutinio istorizmo metodologijos diktuojamą uždaramą, rįšimąsi prie šaltinio kalbos, siūlyti naujus problemų sprendimo būdus. Z. Norkus pildo, tikslina bei kritikuoja istorikų įžvalgas, ryžtingai griauna įvairius ideologizuotus, politizuotus senuosius ir naujai kuriamus istoriografijų mitus. Dėl to ši monografija turėtų sudominti ne tik pagoniškosios ar viduramžių krikščioniškosios Lietuvos istorijos tyrinėtojus, ir ne tik Lietuvoje.

Nuosekliai išdėstęs lietuvių istoriografijai naują imperiologijos teoriją (2 skyrius „Imperija ir imperializmas: metodologinės strategijos“, p. 75–203), labai aiškiai pasakęs, kad kitaip, nei autoriams, kuriems imperijos bei imperializmo sąvokas rūpi panaudoti futurologiniams tikslams, jam jos svarbios kaip tolimos praeities pažinimo įrankiai (p. 118), iš didžiulio šiuolaikinės imperiologinės literatūros srauto atrinkęs, jo nuomone, nagrinėjant LDK kaip imperijos problematiką, daugiausiai žadančias koncepcijas (tas, kurios imperijas laiko ikimodernia valstybingumo forma, o imperializmą sieja su ikikapitalistinių laikų tarptautine politika), nurodęs, kad tokie visų pirma yra Anglijos mokyklos teoretikų darbai, autorius išsikėlė tikslą atsakyti į daugybę klausimų, kurių svarba LDK istorikas negalėtų suabejoti: „ar LDK plėtrai būdingi Buzano, Little'o ir Watsono nurodomi imperijų ekspansijos požymiai? Ar jos sandarai būdinga jų aptariama imperinės tarppolitijinės visuomenės struktūra? Kokia buvo ta tarppolitijinė visuomenė (ar visuomenės), kuriai priklausančias politijas LDK vertė savo dominijomis, jungė savo siuzerenitetui ir kurioje ji siekė hegemonijos? Svarbūs ir klausimai, kuriuos turime kelti, žvelgdami į LDK istorijos faktus per realistinės sampratos (visų pirma jos šiuolaikinio varianto) prizmę: kokiai tarppolitijinei sistemai priklausė LDK? Kokia buvo jos struktūra? Jeigu galios pusiausyvyra yra „normali“ tarppolitijinės sistemos būklė, tai kas lėmė LDK imperinės ekspansijos sėkmę, nubrėžė jos ribas ir

jos istoriko Karolio Mazuro surastas, paskelbtas bei interpretuotas šaltinis „Petycja szlachty wołyńskiej do króla Zygmunta Augusta z prośbą o zwołanie nowego sejmku w sprawie unii polsko-litewskiej (Łuck 29 III 1569)“ liudija, kad 1569 m. situacija Voluinėje buvo sudėtingesnė, o noutaikos nebuvo vien tik prolenkiškos (pl. žr. K. Mazuro straipsnius: Nieznana petycja szlachty wołyńskiej do króla w dobie sejmku Lubelskiego 1569 r., *Соціум. Альманах соціальної історії*, Випуск 2, Київ, 2003, c. 41–56; Szlachta wołyńska wobec unii jagiellońskiej w dobie sejmku lubelskiego 1569 r., *Przegląd Historyczny*, t. 95, 2004, z. 1, s. 37–52 ir monografiją *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, 2006).

lėmė LDK tarptautinio (tarppolitijinio) statuso pokyčius? Pagaliau tarptautinės politinės ekonomijos teorijos suteikia pagrindą iškelti klausimą, ar LDK tiesioginei bei netiesioginei valdžiai pajungtos sritys sudarė atskirą ekonominį pasaulį Braudelio ir Wallersteino aptarta prasme (p. 149–150)?

Trečiojoje knygos dalyje „LDK kaip imperija“ (p. 205–381) parodęs, kaip imperinę priegią galima taikyti senosios Lietuvos istorijai, Z. Norkus tarė savitą žodį LDK istoriografijoje, ir ne tik lietuviškoje. „Imperinės“ išvalgos sukels nemenkus į LDK istorijos paveldą pretenduojančių kraštų istoriografijų „virpesius“.

Autoriaus išdėstytieji vadinamieji būtinieji imperijos požymiai – realus valstybės suverenumas (*suvereni politija*) ir solidus teritorijos dydis („savo dydžiu ženkliai pranokstanti kitas to paties regiono ir epochos politijas“), kaip ir alternatyvieji („vykdo plačią teritorinę ekspansiją; yra hegemonė tarppolitijinėje sistemoje arba siekia ja būti; yra etniškai ar kultūriškai heterogeniška ir turi politiškai dominuojančią etnokultūrinę mažumą; jos teritorija dalijasi į dominuojančią metropoliją ir jai pajungtą periferiją“) atveria galimybę Lietuvos valstybingumo raidą modeliuojantiems istorikams pasitikrinti savo interpretacijas. Toliau kiekvienas tyrinėtojas yra laisvas pasirinkti, priimti Z. Norkaus siūlomą apibrėžtį, kad LDK iki 1569 m. buvo imperija, ar mėginti polemizuoti. Istorija yra mokslas ir jame turi teisę egzistuoti visi kritinio vertinimo ir diskusijos elementai.

Šio rašinio tikslas, pasirinkus autoriaus išsakyta mintimi, kad „pažvelgę į LDK kaip į imperiją, galime jos istorijos faktus suvokti iš platesnės perspektyvos“ (p. 278), mėginti atkreipti dėmesį į kai kuriuos, mano manymu, svarbius (visų aptarti čia neįmanoma) knygoje išryškintus ar praleistus diskusinius, naujų istorikų interpretacijų laukiančius tyrimų klodus.

Vienas toks probleminis klodas yra LDK teritorinė sandara iki 1569 m. Ši problema aktuali dėl to, kad Lietuvos istorikai, nagrinėdami šį klausimą, vis dar neišeina iš carinės Rusijos istoriografijos klasiko M. Liubavskio nubrėžto interpretacinio rato. Z. Norkus kritiškai įvertina LDK istoriografijoje tvirtai įsigalėjusį požiūrį, kad ši valstybė buvo federacija. Istorikams metodologiškai svarbi autoriaus nuostata, teigianti, kad „LDK kaip imperijos koncepcija yra priimtina tik tuo atveju, jeigu ji gali paaiškinti tuos faktus, kuriais remiasi federacinės koncepcijos šalininkai ir turi kokių nors kitų papildomų pranašumų. Reikia sutikti, kad toks papildomas pranašumas yra tai, kad pažvelgę į LDK kaip į imperiją, galime jos istorijos faktus suvokti iš platesnės, neeuropocentrinės visuotinės ir pasaulio istorijos perspektyvos, kartu LDK istorijos faktų interpretacija imperiologiniu požiūriu praturtina imperijos bei imperializmo kaip fenomeno suvokimą, nes LDK kaip imperija turi savitų, gal net išskirtinių bruožų“ (p. 278).

Spręsdamas klausimą – federacija ar imperija buvo LDK, autorius, greta viso pluošto šiuolaikinių federalizmo bei imperializmo tyrinėtojų darbų, plačiai pasirinkęs Lietuvos dirvoje subrendusio ir dirbusio žymaus konstitucinės teisės ir valstybės teori-

jos analitiko Mykolo Römerio (1880–1945) darbais, kuriuos LDK istorikai prisimena nepelnytai retai. Z. Norkus, priešingai, pabrėžia, kad „nors LDK ir netgi ATR valstybingumo problematikai žymusis Lietuvos teisininkas skiria palyginti nedaug vietos, ignoruoti jo palikimą LDK valstybingumo istorijos tyrimuose būtų tiesiog nepadoru jau vien todėl, kad būtent jis kartu su Tadu Narutavičiumi ir nedaugeliu kitų senlietuvių (dažniausiai siejamų su „krajovcų“ kultūriniu politiniu sąjūdžiu XX a. pradžioje) kaip niekas kitas įkūnija jungtį tarp senosios (LDK) ir naujosios (Jono Basanavičiaus) Lietuvos“ (p. 155), atkreipia dėmesį, kad „palyginę Römerio brėžiamas perskyras bei apibrėžimus su šiuolaikiniuose darbuose apie federalizmą aptinkamomis idėjomis, netrunkame įsitikinti, kad jos nėra pasenusios ar nebeaktualios“ (p. 159).

Pagrįsdamas pagrindinį savo teiginį, esą nėra pakankamo pagrindo LDK laikyti federacija, Z. Norkus taip pat pasiremia M. Römerio valstybės sandaros formų klasifikacija, ir išdėsto šiuos argumentus: „Tarp LDK sudariusių žemių pariteto ar lygybės nebuvo. Rusėniškos žemės nebuvo paritetiniais pagrindais atstovaujamos LDK centrinėse valdžios įstaigose ar valdančiajame elite. LDK žemes siejo subordinacijos santykis: metropolijai – LDK regionui, kurį pats Liubavskis vadino „pagrindiniu istoriniu šios valstybės branduoliu“ – buvo subordinuotos kitos LDK žemės. Likusios žemės buvo šio branduolio „aneksai“, kaip jas vadino Aleksandras Presniakovas ir kiti LDK istorikai (įskaitant ir patį Liubavskį). „Aneksas“ – tai ne lygiateisis sudėtinės valstybės narys, kaip yra federacijos atveju“ ir daro išvadą, kad „žvelgdami į XIV–XVI a. LDK teritorinę struktūrą per šiuolaikiniuose lyginamuosiuose imperijų tyrimuose vartojamų sąvokų prizmę, galime jos sandaroje išskirti visus tipiškai imperijai būdingus elementus. Be metropolijos ji turėjo savo periferijas, kurios ir vadinosi žodžio „periferija“ vertiniu į rusėnų kalbą – „ukrainomis“ (p. 275–276). Federacija LDK, autoriaus manymu, tapo tik po Liublino unijos išvakarėse 1564–1566 Lenkijos pavyzdžiu įvykdytos vidaus valdymo reformos, kai ji tapo bajorų respublika, sudaryta iš savivaldžių paviėtų, kurie ir buvo šios federacijos subjektai. Ir čia pat įspėja, kad ir šiuo atveju negalima perdėti LDK metropolijos ir periferijų ekonomiškai, socialiai ir politiškai privilegijuotų sluoksnių integracijos laipsnio, kuris buvo pasiektas XVI a. viduryje“ (p. 330–331).

Z. Norkaus išvada, kad „visi Liubavskio nurodyti LDK kaip valstybės sandaros požymiai, kurių pagrindu jis kvalifikuoja LDK kaip federaciją, visiškai „sutelpa“ į LDK kaip hegemoninės ar britiško tipo imperijos, pagrįstos netiesioginiu valdymu, koncepciją“ (p. 281) provokuoja, kad klausimas, ar LDK teritorinė politinė organizacija iki 1569 m. buvo federacinė, ar imperinė, kokios buvo jos raidos tendencijos, būtų keliamas iš naujo, taptų rimtos tarptautinės LDK istorikų diskusijos objektu.

Šiandien stiprėjant Baltarusijos istoriografijos spaudimui, atgimstant carinės Rusijos laikų teorijoms, vis aktualesnė darosi LDK visuomenės sandaros problema. Autoriaus pasirinkta sociologinė ir imperiologinė prieigą leido parodyti etniškai, religiškai, kultūriškai sudėtingos LDK visuomenės vidaus gyvenimą reguliavusius

„mechanizmus“, kurių istorikai dažnai nemato, arba, norėdami išryškinti tik vieną kurią tos visuomenės savitumo bruožą, kitų paprasčiausiai neparodo. Dažnai taip atsitinka aptariant etninę jos sudėtį, kai stengiantis pabrėžti LDK visuomenės daugiatautiškumą, jai suteikiami viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų bendruomenės nebūdingi moderniojo tautiškumo bruožai.

Z. Norkus, nagrinėdamas šį senosios Lietuvos valstybės prigimčiai suprasti svarbų klausimą, pasitelkia LDK istorikų, galima sakyti, nenaudojamas šiuolaikines imperiologijos teorijas, naujais elementais papildo S. C. Rowello monografijoje „Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir vakarų Europoje, 1295–1345 (Vilnius, Baltos lankos, 2001, pirmas leidimas anglų kalba 1994) išdėstytą savanoriško rusėnų žemių prisijungimo prie LDK kritiką („Pildant šią Rowell kritiką reikia pabrėžti tą faktą, kad sparčiausios LDK teritorinės plėtros laikais rusėnų žemės nebuvo suverenios, o pavaldžios Aukso Ordai. Taigi jos ir negalėjo „savanoriškai“ jungtis prie LDK. Viena, kylanti imperija (LDK), atėmė jas iš kitos, smunkančios (Aukso Ordos)“ (p. 211).

Autorius argumentuotai kritikuoja ir požiūrį į LDK kaip į rytų slavų valstybę, pabrėždamas, kad „etniškai lietuviškos kilmės gyventojų santykinė dalis buvo juo didesnė, juo grupė ar sluoksnis buvo aukščiau jos socialinėje ir valdžios hierarchijoje. Atsižvelgus į šį faktą, kiekybinis slavų dominavimas LDK reiškia priešingą dalyką, kadangi skiriamasis imperijų požymis yra ne šiaip jų populiacijos etninis bei kultūrinis heterogeniškumas, tačiau politiškai dominuojančios etninės grupės išsiskyrimas gyventojų visumoje. Kaip tik dėl palyginti menko politiškai dominuojančios lietuvių mažumos kiekybinio svorio bendrame jos gyventojų skaičiuje imperinė LDK fizionomija yra labai ryški – ryškesnė net lyginant ją su carine Rusija arba Habsburgų monarchija, kuriose procentinės didžiarusių ir vokiečių dalys buvo kur kas didesnės. LDK buvo rytinių slavų valstybė tik tokia prasme, kokia Mongolų imperija buvo kinų, o Didžiosios Britanijos imperija – indų: rytų slavai sudarė didžiausią jos pavaldinių dalį“ (p. 258).

Po 1990 m. LDK lietuviškųjų tyrimų erdvėje pasirodė nemažai naujų senosios istorijos šaltinių publikacijų. Kultūros, kalbos, senosios literatūros istorikai suformulavo originalias LDK vykusių etnokultūrinių procesų interpretacijas. Šioje knygoje teikiama etnokultūrinių procesų analizė, parodoma, kaip veikė etnokultūrinė asimiliacija ir jos įveikos mechanizmai, aiškinama, kad „atsidūrusius kitokioje kalbinėje ir kultūrinėje aplinkoje etniškai baltiškos kilmės lietuvių kunigaikščius ir kariauninkus veikė etnokultūrinės asimiliacijos mechanizmai, kuriuos neutralizuoti gali tik rašytinė tradicija, neatitrūkusi nuo šnekamosios kalbos. Tokią tradiciją turi šiuolaikiniai lietuviai, kuriems jų kalbinis atskirumas ir lietuvių kalbos kaip besąlygiškos vertybės pripažinimas yra jų tautinės tapatybės pagrindas. Tuo tarpu senovės lietuviai (kaip ir kitos etninės grupės be raštijos ir literatūrinės kalbos) savo kalbinį atskirumą suvokė ne kaip brangintiną ir puoselėtiną dalyką, bet kaip apmaudžią kliūtį bendrauti. Todėl „savos“ kalbos buvo lengvai atsisakoma, patekus į slavišką aplinką. Žygiuose ir mūšiuose, kuriuose reikia petys petin kovoti su kitų etninių grupių kariais, svarbi ne kal-

ba, kuria vadai duoda komandas, bet tai, kad tos komandos būtų suprastos. Tačiau indiferentiškumas „gimtajai kalbai“ nebūtinai reiškė lietuviškojo tapatumo atsisakymą, nes jis tais laikais savo atsparumą sėmė ne tiek iš „savos“ kalbos, kiek iš kolektyvinės sakininės atminties, kurios turinį sudarė genealoginiai pasakojimai (kad ir koks būtų jų atitikimas „realios“ genealogijos faktams šaltinių kritikos prasme“ (p. 259). Manau, kad knyga bus atidžiai skaitoma ir sulauks galbūt poleminių įvertinimų.

Lietuvos istorikams, hermeneutinio istorizmo metodologijos mokyklos auklėtiniais Z. Norkaus argumentai, išvalgų formulavimo būdas ir jų turinys padeda formuoti tvirtesnę teorinį „stuburą“, įvaldyti šiuolaikišką mokslinio kalbėjimo būdą, kuris būtinas polemizuojant su įvairių pakraipų tyrinėtojais, siekiančiais įrodyti LDK slaviškumą (baltarusiškumą), ir dar svarbiau – aiškinant lietuviškosios tapatybės viduramžiais ypatumus.

Dar viena viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų Lietuvos istorijos kraštovaizdžio erdvė, neaptarus kurios nesinorėtų užversti šios knygos, yra vadinamosios Lietuvos-Lenkijos unijos. Tų laikų Europos istorijoje unijų būta daug ir įvairių. Šiuolaikinėje historiografijoje unijos vis dažniau tampa lyginamųjų tyrimų objektu, į jų akiratį, tiesa, kol kas nedažnai, patenka ir LDK ir Lenkijos Karalystės ryšiai. Lietuvos historiografija dėl įvairių priežasčių į šiuos komparatyvistinius tyrimus kol kas reaguoja vangiai. Todėl gaila, kad Z. Norkus nesuteikė šios problemos sampratai mūsų historiografijoje naujo stipraus impulso. Historiografijos apžvalgoje trumpai kritiškai įvertinęs Lenkijos istorikų teikiamas unijos koncepcijas, jų sąsajas su LDK imperijos klausimu, pabrėžęs, kad pripažindami uniją su Lietuva svarbiausiu Lenkijos viduramžių istorijos įvykiu, atvėrusiu jai geopolitinę erdvę ekspansijai į Rytus, lenkų istorikai jos nelaikė lenkiško imperializmo apraiška“ (pl.: 1.1. „Translatio imperii istorijos bruožai“), pats atsiriboja nuo gilinimosi į unijų problematiką, nukreipdamas skaitytojus į M. Jučo ir E. Gudavičiaus darbus, paaiškinęs, kad „šios knygos tikslams teisinės LDK ir Lenkijos karalysčių politinio ryšio detalės nėra svarbios, nes ir istorikai, teigiantys LDK teisiniu požiūriu buvus Lenkijos karūnos lėnu, neneigia realaus ar faktinio LDK suverenumo Vytauto ir jo įpėdinių laikais“ (p. 207). Su tokia argumentacija sutikti nesinorėtų, ir paaiškintu kodėl.

Dinastinės ir personalinės LDK ir Lenkijos Karalystės unijos (iki 1569 m.) „telpa“ į autoriaus teikiamos Lietuvos valstybės transformacijos į imperiją, nutrūkusios 1569 m. Liublino unijos išvakarėse, chronologiją. Nuosekli imperinė prieiga lyg ir reikalautų svarstyti klausimą, kokia buvo Lietuvos Imperijos ir Lenkijos Karalystės teritorinė politinė raida iki Abiejų Tautų Respublikos sukūrimo 1569 m.? Juolab kad skyriuje „Imperijų kliometrija“ pats autorius kritiškai aptaria politologo imperiologo R. Taageperos svarstymus apie LDK kaip imperijos tapatybę po unijos su Lenkija, jo keliamą klausimą „kai dvi valstybės susilieja, kaip buvo su Lietuva ir Lenkija apie 1500 m., kurią iš jų mes turime laikyti absorbavusia kitą?“, pastebi, „kad, ko gero, būtent šis kazusas daugelį imperijų tyrinėtojų ir skatina neįtraukti Lietuvos ar jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės į imperijų sąrašus“ (p. 113).

Deja, pats Z. Norkus šios problemos neišplėtoja, teoriškai nesuformuoja ir nesvarsto, ar LDK kaip neformali imperija galėjo tapti Lenkijos Karalystės dalimi. O gal po 1386 m. Gediminaičių (Jogailaičių) dinastijos narių valdytų Lenkijos ir Lietuvos valstybių sąjungai apibūdinti tiktų šiuolaikinės istoriografijos sąvoka *sudėtinė valstybė / monarchija*?³

Sociologo imperiologo požiūris būtų svarbus ir aiškinantis mechanizmą, kaip Gediminaičių (Jogailaičių) dinastijos dar pagonybės laikais sukurtoji imperija, po krikšto tapusi Vakarų krikščioniškosios sistemos nare, kad ir trumpam tapo Vidurio Europoje dominavusių dinastijų (visų pirma Habsburgų) konkurente? O gal šis istorijos epizodas nesietinas su lietuviškąja Gediminaičių dinastija ir priklauso tik Lenkijos istorijai? Šioje tyrimų srityje lietuvių istorikai teorinio įdirbio, kurį būtų galima gretinti su knygos autoriaus kritikuojamu ideologizuotu lenkų istoriografijos kūrinium – „Jogailaičių idėja“, neturi. Todėl tikėtina, kad Lietuvos–Lenkijos unijų įvertinimas, remiantis šiuolaikiško sociologijos mokslo įdirbiu, susiejant unijas su LDK imperiškumo fenomenu, duotų impulsą ir pagrindą siekui išsivaduoti iš senosios klasikinės unijinės Lenkijos istoriografijos „gniauztų“, jos prieš gerą šimtą metų padiktuoto požiūrio į unijas, kuris šiandien neretai tebėra paprasčiausiai kartojamas.

Apibendrinant norėtusi tik pakartoti, kad Z. Norkaus tyrime keliamų LDK teritorinės ir visuomenės sandaros problemų formulavimo ir nagrinėjimo būdas, suformuluotos netradicinės išvalgos leidžia šią knygą pavadinti dideliu „akmeniu“, pro kurį ateityje negalės praeiti jo nepastebėjęs nė vienas rimtas LDK istorijos iki 1569 m. tyrinėtojas. Šiuolaikiniai Lietuvos viduramžių istorikai, kuriuos mažiau varžo hermeneutinės istorijos metodologijos konvencijos, nebijodami mokslininkų cecho pasmerkimo, galės LDK, kuri nei buvo amžininkų tokia pripažįstama, nei pati skelbėsi esanti, vadinti „imperija“. Ištikimieji, autoriaus žodžiais tariant, „labiau hermeneutiškai“ mąstantys, turės ką kritikuoti bei, ieškodami istorinės tiesos, polemizuoti.

Jūratė Kiaupienė

³ Sąvoka *sudėtinė valstybė / monarchija (composite state/monarchie)* apibūdina vėlyvaisiais viduramžiais ir ankstyvaisiais Naujaisiais laikais Europoje egzistavusį specifinį daugiavariantį valstybių jungimosi ir sugyvenimo būdą. Sudėtinę monarchiją galėjo sudaryti savarankiškos, teritorijomis net nesiribojančios valstybės. Tokių sudėtinių monarchijų, tarp jų ir imperijų, Europoje buvo ne viena. Plg.: J. H. Elliott, *A Europe of Composite Monarchies, Past and Present*, nr. 137, November 1992, p. 49–71; H. G. Koenigsberger, *Composite States, Representative Institutions and the American Revolution, Historical Research*, vol. 62, 1998, nr. 148, p. 137–153. Sampratos *composite state/monarchie* taikymas LDK ir Lenkijos unijoms aptariamas: J. Kiaupienė, A. Zakrzewski, *Unie polsko-litewskie – próba nowego spojrzenia, Lex est Rex in Polonia et in Lithuania... Tradycje prawno-ustrojowe Rzeczypospolitej – doświadczenie i dziedzictwo*, Warszawa, 2008, s. 65–82; *Lietuvos istorija*, t. 4: J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius, 2009, p. 352–354.

Wilniane. Żywy siedemnastowieczny. Opracował, wyd. i oprac. David Frick. Studium Europy Wschodniej. (Bibliotheca Europae Orientalis, Fontes), Warszawa: Przegład Wschodni, 2008. 704 p.

Pagaliau mus iš Varšuvos pasiekė seniai anotuota¹ ir ilgai laukta (apie knygą iš kolegų lenkų ne kartą teko girdėti per pastaruosius šešetą metų, kai kas autoriui leidus turėjo ir jos elektroninę versiją) Kalifornijos Berkeley universiteto profesoriaus Dawido Fricko studija apie XVII amžiaus vilniečius. Knygos autorius yra gerai žinomas bendros Lenkijos ir Lietuvos valstybės XVI ir XVII a. istorijos, literatūros ir kultūros tyrinėtojas. Jis ne kartą rinko medžiagą Lenkijos, Vilniaus, Maskvos bei kituose archyvuose ir remdamasis šiais šaltiniais parengė keliolika straipsnių (jų sąrašą galima rasti aptariamose knygose p. 593–595), daugiau ar mažiau susijusių su Vilniaus ir Lietuvos istorija. Pagaliau išleistas didžiulis tarsi šiuos straipsnius apibendrinantis veikalas, kuris, tikiuosi, bus ne paskutinis. Tokiai vilčiai pagrindo teikia knygos pradžioje esanti užuomina, kad tai tik dalis didesnio mokslinio projekto, – *kurio tikslas yra ištirti santykius tarp įvairių tikėjimų ir kultūrų žmonių XVII amžiaus Vilniuje* (p. XVII).

Įvado (p. XVII–XXXIV, p. V–XVI užima knygos turinys) pradžioje nurodęs, jog tai dar didesnio mokslinio tyrimo dalis, autorius, remdamasis gausia ir įvairiakalbe historiografija (beje, plačiai naudojami ir lietuvių autorių lietuvių kalba parašyti darbai!), trumpai aptaria Vilniaus istoriją, daugiausia dėmesio sutelkdamas į šio miesto daugiatautiškumą (motyvuotai abejojamas, ar remiantis tik etnonimais galima nustatyti XVII a. vilniečių etninę priklausomybę, p. XVIII) ir daugiareligiškumą. Jis pabrėžia ilgą rusų (rusėnų) kalbos bei kultūros įtaką (p. XVIII) ir, reikia pasakyti, gana sėkmingai atskleidžia problemų ir santykių sudėtingumą bei įvairiapusiškumą, sugebėdamas žvelgti tarsi iš šalies, taip išvengdamas subjektyvumo, kurio daugiau ar mažiau pasitaiko su šiuo miestu susijusių įvairių tautybių autorių darbuose. Kaip prisipažįsta pats autorius, jį kaip tik labiausiai ir sudomino įvairių tautybių bei religijų gyventojų buvimas „šalia“ (p. XXIV). Jis pabrėžia ilgą tokio krikščioniško sugyvenimo tradicijas palyginti nedideliame mieste (katalikai ir stačiatikiai XIV–XV a., taip pat liuteronai, kalvinistai bei unitai XVI–XVII a.) ir tai, kad visi šie skirtingų tautų ir religijų atstovai taikiai gyvavo pradedant magistratu, cechais, brolijomis ir t. t., ir baigiant šeimomis. O juk šalia dar gyveno didelė grupė judėjų ir negausūs musulmonai, tad neišvengiamai reikėjo *ieškoti reliatyviai taikaus sugyvenimo būdų* (p. XXIV).

Aptardamas miesto gyventojų skaičių autorius nurodo, kad XVII a. viduryje jis galėjo siekti apie 20 000 (p. XX). Tai visiškai tikėtina, turint galvoje neseniai Mindaugo

¹ Dar prieš šešerius metus Varšuvos universiteto prof. Andrzejus B. Zakrzewskis savo straipsnyje davė nuorodą į recenzuojamą knygą, žr.: A. B. Z a k r z e w s k i, Sądownictwo w Wielkim Księstwie Litewskim „Pod wysoką carską ręką“, *Świat pogranicza*, red. nauk. M. Nagielski, A. Rachuba, S. Górzyński, Warszawa, 2003, s. 140, 23 išnaša.

Paknio paskelbtą 1636 m. Vilniaus namų ir jų savininkų surašymą², kur minima 717 posesijų miesto sienų ribose. Tad jei kiekvienoje posesijoje skaičiuotume net po 10 ar kiek daugiau gyventojų (su visais nuomininkais), kas mažai tikėtina, ir tai gautume tik tarp 7 ir 10 tūkstančių žmonių, o tuo metu priemiesčiuose vargu ar gyveno dvigubai daugiau gyventojų. Tad iki XVII a. vidurio vilniečiai kažin ar galėjo viršyti 20 000, bet tai dar reiktų ištirti išsamiau.

Kaip rašo autorius (p. XXV), jis dar 1998 m. susipažino su minėtu 1636 m. Vilniaus istorijos šaltiniu, kuris ir nulėmė pagrindines šio tyrimo kryptis. Kaip jau pradžioje minėjau, parengtas Davido Fricko darbas keletą metų gulėjo leidykloje ir, matyt, likimas taip lėmė, jog prieš jam pasirodant minėtas 1636 m. šaltinis buvo publikuotas Vilniuje. Ši aplinkybė labai svarbi, nes jos nežinant, gali atrodyti, jog autorius ignoruoja vilnietišką knygą. Jis tiesiog nesuspėjo pilnai pasinaudoti M. Paknio leidiniu, bet kitiems labai palengvino tokį darbą, knygos pabaigoje įdėdamas savo ir M. Paknio parengtų 1636 m. sąrašo adresų palyginamąją lentelę (p. 583–587). Šioje lentelėje matyti, kad abu istorikai šiek tiek skirtingai numeravo adresus (M. Paknys – iš eilės pagal publikuojamą sąrašą, o D. Frickas sunumeravo gatvių atkarpomis, kaip ėjo surašinėtojai, taip gaudamas tarsi 80 didesnių ar mažesnių atkarpų, jose sunumeruodamas namus iš eilės). Iš palyginamosios lentelės aiškėja, kad vilnietiškoje publikacijoje trūksta dvidešimt dviejų adresų (lenkiškame leidime nr. 6.06–6.14, 9.02, 10.01–10.10, 43.05 ir 61.01). Tad, nors jau teko recenzuoti kolegos M. Paknio knygą, teks dar kartą kiek atidžiau pažvelgti į kai kurias jos vietas³. Autorius į savo sąrašą neįtraukė M. Paknio papildomai įrašytų 6 adresų iš 1639 m. sąrašo (nr. 197–200, 203, 204), bet kažkodėl užfiksavo du tik 1639 m. minimus namelius Šv. Dvasios g. (nr. 23.02–23.03 ir nr. 306–307 M. Paknio knygoje), nors šio maršruto (23-io) neįtraukė į savo schemą (žr. p. 266). 624 nr. neįtraukė į savo sąrašą, matyt, todėl, kad originale parašyta, jog tai laukymė (*pustki*), nors joje ir gyveno (kur?) kalvis. Nelabai suprantama, kodėl neįtraukti M. Paknio publikacijoje minimi 5 Švč. Trejybės vienuolyno mediniai namai (nr. 290–294). Gal dėl nelabai aiškios jų lokalizacijos?

Šio šaltinio aptarimą autorius baigė ypač svarbiu pastebėjimu (p. XXVII), į kurį, regis, dar niekas neatkreipė dėmesio nors jis bus reikšmingas tolesniems autoriaus tyrimams. Be to, jis patvirtina aukščiau išdėstytas mintis – sąrašė faktiškai neminima namų savininkų ir gyventojų tikyba. Šis faktas, kad tikyba visiškai nedomino namų skirstytojo (M. Paknio terminas, p. 81), kai ką mums sako apie viešojo diskurso pobūdį XVII amžiaus Vilniuje.

² M. Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius, 2006.

³ E. Meilus, Recenzija kn. „Mindaugas Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, 318 psl.“, *Lietuvos istorijos metraštis, 2007 metai. 1*, 2008, Vilnius, p. 111–116.

Daugiausiai žinių apie konkrečių vilniečių tikyba autoriui suteikė testamentai, įvairios metrikų knygos ir laidotuvių kalbos. Aptariamoms ir miesto istorijos šaltinių spragos dėl XVII a. pradžioje miestą nusiaubusių gaisrų bei amžiaus vidurio maskvėnų okupacijos (p. XXVIII–XXIX). Tad remdamasis visais jam prieinamais šaltiniais autorius galiausiai išsikelia tris klausimus, į kuriuos ir bando atsakyti savo knygoje: 1) *kiek XVII a. vilniečių santykius su kaimynais, kitais žmonėmis sąlygojo tikybos (etninės ir kalbinės) ribos*; 2) *kiek, kokiomis sąlygomis ir kokiomis kryptimis tos ribos buvo įveikiamos*; 3) *kokias kaimynystės ir tikybinės konsteliacijas jie kūrė lengviausiai ir dažniausiai, kai tos ribos buvo įveikiamos?* (p. XXX).

Toliau autorius aptaria gan keistą, bet įdomią knygos struktūrą (p. XXXI–XXXII). Jis pažymi, jog ji skiriasi nuo kitų knygų apie Vilnių pirmiausia tuo, kad materialiojo (gatvės, namai ir pan.) miesto istorija jį domina tik tiek, kiek ji gali papasakoti apie čia gyvenusius. Didžiąją dalį knygos teksto sudaro įvairiausios rūšies šaltiniai su juos siejančiais bei papildančiais autoriaus komentarais, kuriais bandoma parodyti žmonių, kaimynų ryšius, išsiaiškinti, kokie žmonės čia gyveno. Šie tekstai išdėlioti taip, tarsi miesto plane (kurį sudarė pats autorius) būtų einama tuo pačiu maršrutu, kuriuo 1636 m. nuėjo *namų skirstytojas*.

Publikuodamas XVII a. Vilniaus šaltinius, autorius, kaip pats rašo (p. XXXII), bandė išsaugoti kuo daugiau jų autentiškumo, bet kadangi vadovavosi (nors ir su išimtimis) šiuolaikinėmis lenkų parengtomis publikavimo taisyklėmis, vargu ar visiškai tai jam pavyko. Bet publikavimo principus aptarti palieku labiau išmanantiems.

Gausybė iliustracijų, dauguma kurių paimta iš lietuvių autorių knygų (tai nurodant) labai paįvairina knygą, bet dėl nedidelio formato jos mažokai informatyvios. Vis dėlto maždaug apie 1600 m. Tomo Makovskio nubraižyto Vilniaus vaizdo pateiktame paaiškinime įsivėlė gan apmaudi korektūros klaida, nes įrašyti 1660 m. Apie 1655 m. Vilniaus nusiaubimą žinančiam skaitytojui (tai ne kartą šioje knygoje mini ir autorius) gali kilti klausimų – ar per 5 metus okupantai sugebėjo taip atstatyti gotikinį miestą, o 1660–1661 m. atsiimdami jį lietuviai vėl sugriovė, kad po to liko tik barokas (A. R. Čaplinsko knygoje, iš kurios pasiskolinta iliustracija, data teisinga). Kiek klaidinantis užrašas ir prie paskutinės paties autoriaus padarytos nuotraukos *Subačiaus vartai* (p. 577), vaizduojančios Bokšto g. dalį nuo Subačiaus g. link barbakano, nors šioje vietoje kažkada stovėjo tik dalis minėtų vartų. Gausu ir knygos herojų autografų nuotraukų iš įvairių šaltinių bei pačių šaltinių kopijų. Neabejotina korektūros klaida – Lietuvos krikšto data – 1386 m. (p. XVII).

Autorius pateikė schematišką bendrą to laikotarpio Vilniaus planą (p. XXXV, pa-našus į 1929 m. išspausdintą M. Łowmiańskos knygoje⁴) ir 12 savo parengtų miesto

⁴ M. Ł o w m i a ń s k a, *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, Wilno, 1929; ši kn. perspaus-dinta knygoje *Dwa doktorata z uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Poznań, 2005.

gatvių schemų pagal *namų skirstytojo* maršrutus 1636 m. surašymo metu (p. 2, 3 ir 88 ta pati, 172, 173, 266, 267, 344, 345, 372, 466, 498, 499). Kaip matysime toliau, toks schematiškas planas, regis, pakišo autoriui koją nustatant kai kurių 1636 m. adresų lokalizaciją. Gaila, kad bendrasis Vilniaus planas nepapildytas visais iš 1636 m. sąrašo išplaukiančiais ir paties autoriaus savo schemose pateiktais duomenimis. Pvz., bendrajame plane neparodyta viena labiausiai ginčytinų gatvelių prie miesto sienos tarp Arklių ir Aušros vartų gatvių, nors 172 p. esančioje schemoje ji aiškiai parodyta. Beje, jos neparodė ir M. Łowmiańska, bet garsiajame vadinamajame J. G. M. Fürstenhoffo Vilniaus plane ji yra pažymėta⁵.

Prieš peržvelgiant 206 knygos tekstus apie vilniečius, knieti išsiaiškinti minėtą dviejų dešimčių adresų skirtumą nuo M. Paknio publikuoto 1636 m sąrašo. Aiškiausia situacija dėl dešimties adresų (10.01–10.10) skirtumo, tai tarp Šv. Teresės bažnyčios ir Šv. Dvasios cerkvės išsidėstęs basųjų karmelitų vienuolyno kompleksas su supirktais miesto jurisdikijoje buvusiais 10 namų (6 mūriniais ir 4 mediniais)⁶. D. Frickas šiuos namus įtraukė į savo sąrašą, o M. Paknys, matyt, todėl, kad jie neaprašyti 1636 m. sąrašė, ne. Tiesa, aptariamoms knygos autorius vieną iš šių adresų (10.07) nurodo prie 1644 m. Ivano Šyciko Zaleskio testamentu, bet tiek iš paties testamentu, tiek iš aukščiau (p. 220) esančio trumpo šio vilniečio nekilnojamos nuosavybės (4.08, 4.09, 10.14) aprašymo neatrodo, jog jis būtų valdęs minėtą namą (gal kur įsivėlė korektūros klaida?). Taip pat aišku ir dėl Vyskupų g. buvusio Jėzuitų kolegijos pastatu (43.05, dabar universiteto pastatas), kuris irgi neaprašytas, ir M. Paknys jo neįtraukė į savo sąrašą⁷. Panašiai ir su Skaisčiausio Dievo Motinos cerkvės špitole (61.01), kuri taip pat neaprašyta, todėl irgi neįtraukta į bendrą sąrašą⁸. Sąrašė minimus, bet neaprašytus du Šv. Trejybės uničių vienuolynui priklausančius mūrnamius autorius pažymi dviem numeriais (nr. 9.01 ir 9.02), o M. Paknys nurodo tik vieną – 179 nr. Šiuos du numerius, matyt, reikėtų vėlgi nurodyti ne Švč. Trejybės skersgatvyje (plg. schemą p. 172 ir Fürstenhoffo plano nr. 115), bet Aušros vartų g., šalia Bazilijonų vartų, o kitus nr. (9.03–9.07) – jau už tų vartų esančioje gatvės atkarpoje. Yra ir daugiau mažesnių ar didesnių nesutapimų M. Paknio ir Fricko leidiniuose nustatant 1636 m. sąrašo adresus. Pvz., atvirkščios lokalizacijos nr. 29.01–30.08 (beje, pats autorius nėra tikras savo teisumu, žr. p. 265, 2 išnašą) su nr. 357–367, nelabai sutampa nr. 42.01–42.07 su nr. 459–465, nemažai klausimų kyla dėl Latako, Bokšto ir Savičiaus g. rajono. Jie visiškai

⁵ I. Ilarienė, Trys žemėlapiai, reprezentuojantys Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę: iš kartografinės ir ikonografinės medžiagos paieškų Drezdene ir Berlyne, *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai*, sudarė L. Glemža, Vilnius, 2007, p. 366, 374.

⁶ M. Paknys, *Vilniaus...*, p. 126 ir 234–235; *Wilniane. Żywoty siedemnastowieczne*, opr. D. Frick, *Studium Europy Wschodniej*, t. XXXII, f. 2, s. 172 schemą ir 219.

⁷ M. Paknys, *Vilniaus...*, p. 170 ir 263; *Wilniane...*, p. 344 schema ir 348.

⁸ M. Paknys, *Vilniaus...*, p. 184 ir 272; *Wilniane...*, s. 466 schema ir 467.

skirtingose vietose nurodo tris paskutinius 1636 m. sąrašo numerius – D. Frickas prie Subačiaus vartų (nr. 80.01–80.03, p. 499 schema), o M. Paknys ties Rūdninkų vartais (nr. 715–717, žr. pirmo viršelio atvarto schemą). Todėl viso šio gana komplikavimo 1636 m. sąrašo tikslus adresų lokalizavimas dar laukia savo eilės.

Trumpiau ar plačiau apžvelkime visus aštuonis knygos skyrius su 80 maršrutų. I skyrius apima tik 1 ir 2 maršrutus *Nuo Pilies iki Rotušės aikštės (Rynku, p. 1–86)*. Pradžioje aptardamas bendrą Vilniaus vaizdą, autorius rašo, kad jau 1555 m. Vokiečių g. stovėjo liuteronų bažnyčia (t. p. žr. p. 268), bet, regis, tokių tikslų duomenų kol kas nėra⁹. Nepasitikslinęs dabartiniame miesto plane, autorius kiek suklydo ir įvardydamas dabartinę Pilies g., kaip esančią viršuje (*górną*), o Didžiąją g., kaip esančią apačioje (*dolną*). Toliau autorius, pasirinkdamas adresą, pateikia vieną ar kitą su čia gyvenančiais žmonėmis susijusį šaltinį, kuris atspindi jų materialinę ar dvasinę kultūrą, santykius ar kitus gyvenimo aspektus. Tarp pateikiamų šaltinių jis įdeda didesnius ar mažesnius savo komentarus, kuriuose, remdamasis šaltiniais, atskleidžia giminių istorijas, įvairias vilniečių gyvenimo puses, ryšius tarp gyventojų, keliones ir pan., ir t. t. Ypatingas dėmesys šiuose komentaruose skiriamas ryšiams tarp įvairių religijų (daugiausiai kalvinistų ir stačiatikių bei katalikų), socialinės padėties ir tautybės žmonių.

II skyrius irgi apima tik du (3 ir 4) maršrutus aplink Rotušės aikštę (*Rynek, p. 87–170*). Šiame skyriuje autorius daug dėmesio skiria (tiek aprašymuose, tiek skelbiamuose šaltiniuose) tam, kas vyko Rotušėje, tai yra teismo procesams tarp vilniečių, kurie atskleidžia pačias įvairiausias jų tarpusavio santykių puses. Toliau vėlgi nuosekliai aprašo *namų skirstytojo* maršrutą (p. 119–121) ir pateikia įvairiausių šaltinių, susijusių su ten gyvenusiais žmonėmis.

Dabar pabandysime išsiaiškinti patį komplikuočiausią miesto rajoną – už Rotušės esantį trikampį, ribojamą Rūdninkų ir Aušros vartų gatvių bei buvusios miesto sienos, nes čia, regis, daugiausia nesutapimų tarp D. Fricko ir M. Paknio darbų.

Tad pakeliaukime šiame trikampyje esančiomis gatvelėmis kartu su aptariamomis knygos autoriumi (jis apima III knygos skyrių ir 5–17 maršrutus *Nuo Rotušės iki Aušros ir Rūdninkų vartų, p. 171–264*, maršrutų apžvalga p. 171–175). Su *namų skirstytoju* autorius nuo Rotušės pirmiausiai pasuka Arklių g. kaire puse ir čia aptinka 17 adresų (nr. 5.01–5.17), kaip ir M. Paknys (nr. 120–136). Iš autoriaus parengtos minėtos schemas (p. 172) atrodo, jog adresai 5.04–5.06 yra maždaug dabartiniame Pasažo skersgatvyje ar net Etmonų g. (kurios tuomet dar nebuvo). Tai tuometinis Švč. Trejybės skersgatvis, kuris dabartinio Filharmonijos pastato vietoje buvusius statinius supo iš kitos pusės nei dabar¹⁰. Bet jei vėl pažvelgtume į minėtą Fürstenhoffo planą (nors ir su-

⁹ Plč. žr.: I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999, p. 263.

¹⁰ Apie 1985 m. rastą senojo skersgatvio fragmentą žr.: <<http://www.filharmonija.lt/lt/apie-mus/istorija/>>; t. p. 1808 m. Vilniaus senamiesčio planą, kn. V. D r ė m a, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, p. 43; V. D r ė m a, *Vilniaus namai archyvų fondeuse*, kn. I, Vilnius, 1998, p. 12, 22–23.

darytą maždaug po šimtmečio nuo 1636 m.), tai autoriaus pateikta versija suabejotume, o 1636 m. minimas *Zatylek domu mieyskiego gościnego*¹¹ greičiausiai yra tame plane už 104 nr. pažymėto *Moscowitische Kaufhaus* (dabar čia stovi Filharmonijos pastatas) esantis laisvas plotas palei minėtą skersgatvį ir besiribojantis su Arklių g.¹² Beje, šie miesto svečių namai (nr. 3.28 ir nr. 102 pas M. Paknį) sąrašė aprašyti kaip esantys Rotušės aikštėje, kuri tuo metu pagal sąrašą tęsėsi net iki dabartinės Filharmonijos (palyginti Fürstenhoffo planą), o tai vėlgi suklaidino autorių braižant aikštės schemą (p. 88). Beje, pats autorius anksčiau (p. 119–120, 45 išnaša) kiek abejoja tokia šio namo (nr. 3.28) padėtimi savo schemeje, bet, matyt, neturėdamas geresnio miesto plano, taip ir neišsprendė šios lygties. M. Paknio originalo publikacijoje (p. 228) po mūrnamio nr. 125 aprašymo aiškiai iš naujos eilutės parašyta, jog toliau seka minėto svečių namo užnugaris (*zatylek*). Bet publikacijos parengėjas vertime kažkodėl į tai neatsižvelgė (p. 116), kaip ir į tai, jog žemiau, vėlgi iš naujos eilutės, aiškiai parašyta, kad toliau *Zaulek Troiecki*, tai yra, jog seks šio skersgatvio aprašymas, ir jis *ne lieka šone*, kaip rašoma vertime. Tad panašu, jog nr. 5.07–5.11 (nr. 126–130) buvo Švč. Trejybės skersgatvyje.

Iš Arklių g. pasukama į *skersgatvį link Aušros vartų einant* ir abu autoriai daro maždaug vienodą išvadą, jog jis, *atrodo, ėjo palei miesto sieną, šalia bazilijonų vienuolyno*¹³. Šioje vietoje, regis, abu autoriai nėra visiškai tikslūs, nes jei vėl atidžiau pažvelgtume į Fürstenhoffo bei dabartinius Vilniaus planus, pamatytume, jog tai ta į kairę link miesto sienos sukanti dabartinės Arklių g. pabaigos atkarpėlė (kaip tik 5 namams), o ne palei miesto sieną link Aušros vartų ėjusios gatvės kairė pusė. M. Paknys čia aptinka tik 5 adresus (nr. 137–141), o D. Frickas – net 14 (nr. 6.01–6.14). Deja, tai apmaudi klaida arba nesusipratimas, nes taip ir nepavyko aptariamame darbe aptikti bent vieno paminėjimo ar paaiškinimo dėl tų neaiškių 9 adresų (nr. 6.06–6.14). Autorius, toliau pasiduodamas minėtos klaidos įtaigai, nuo Aušros vartų bando *palei miesto sieną* grįžti link Arklių g. ir, pats stebėdamasis, jog tai įmanoma (žr.: p. 171, 1 išnaša), čia patalpina net 27 įvairaus dydžio namus (nr. 7.01–7.27, p. 172 schema). Tuo tarpu M. Paknys visiškai teisingai visus šiuos namus (nr. 142–168) nurodo kvartale palei miesto sieną, ties *apvaliu bokšteliu* (žr.: nr. 147, Fürstenhoffo planą ir P. Smuglevičiaus piešinį¹⁴), Arklių g. atkarpėlėje iki Karmelitų g., palei šią (pastaroji gatvelė nepažymėta aptariamoje knygoje esančiose schemelėse) bei Visų Šventųjų g., tai yra maždaug toje vietoje, kur netrukus atsiras Šv. Juozapo bažnyčia bei basųjų karmelionių vienuolynas. Šių namų lokalizaciją dar reikėtų tikslinti. Bet toliau M. Paknys irgi padaro panašią klaidą ir palei miesto sieną, gatvelėje tarp Aušros vartų ir Arklių g.

¹¹ M. Paknys, *Vilniaus...*, p. 228.

¹² I. Ilarienė, *Trys žemėlapiai...*, p. 366, 374, 379.

¹³ M. Paknys, *Vilniaus...*, p. 118 ir 229; *Wilnianie...*, s. 172 schema.

¹⁴ V. Drėma, *Dingęs Vilnius*, p. 138.

atkarpėlės bando patalpinti 14 namų (nr. 194–207), nors jau prie pirmo iš aprašomų namų pažymėta, jog jis dešinėje pusėje (einant nuo Aušros vartų). Tad visi šie mediniai nameliai (1636 m. minimi 8 ir 7 – 1639 m.) stovėjo unitams priklausiusioje dykvietėje (žr. Fürstenhoffo planą), o ne prie sienos. Tuo tarpu aptariamasis knygos autorius tuos 8 1636 m. sąraše minimus namus (nr. 11.01–11.08, 1639 m. minimų jis neįtraukė į savo sąrašą) bando lokalizuoti dešinėje Visų Šventųjų g. pusėje (p. 173 schema). Taip viena klaida pagimdė kitas...

IV skyriuje *Nuo Stiklių gatvės iki Vokiečių g.* aprašomi maršrutai nuo 18 iki 30 (p. 265–341). Autorius gan plačiai aptaria čia daugiausiai gyvenusias liuteronų ir ypač žydų bendruomenes bei pateikia įvairių su jomis susijusių šaltinių.

Kitame skyriuje aprašytas miesto rajonas *Nuo Šv. Jono gatvės iki Trakų vartų* ir 31–44 maršrutai (p. 343–370). Čia atkreiptas dėmesys į tai, jog apie šiame rajone esančius namus palyginti mažai duomenų tiek 1636 m. sąraše, tiek per visą XVII a. todėl, kad čia esančius namus daugiausiai valdė kilmingieji, kurie čia gyveno tik retkarčiais. Kita duomenų stoka apie čia esančius pastatus priežastis, kad nemažai jų priklausė katalikų bažnyčioms bei vienuolynams. Daugelis gyventojų čia buvo katalikai.

VI skyrius *Nuo Skapo iki Bernardinų* apėmė nuo 45 maršruto iki 53 (p. 371–463). Šiame rajone taip pat daugiausiai gyveno katalikai, bet daugelis namų buvo mediniai ir skurdnesni bei priklausė Vilniaus kapitulos jurisdikai. O kadangi, kaip pažymėjo autorius, Kapitulos aktai išliko nesunaikinti, todėl galime kur kas daugiau sužinoti apie vilniečių, ypač vargingesnių, gyvenimą prieš maskvėnų okupaciją. Šiame skyriuje yra pateikta įdomi byla, susijusi su lietuvišku žodžiu *plaktynik* (išplaktasis) bei vertingais autoriaus samprotavimais apie lietuviybę to meto (XVII a. antroje pusėje) Vilniuje (p. 444–446).

VII skyriuje aprašyti maršrutai *Nuo Kalvinų gt. (Zborowej, dabar Šv. Mykolo g.) iki Išganytojo (Spasa) vartų* (54–62, p. 465–496). Žiūrint į čia pateiktą schemą (p. 466) lieka neaišku, kodėl *Kalvinų g.* apgyvendinta tik iš vienos pusės, nors toliau (p. 467) autorius ir paaiškina, jog iš 1636 m. sąrašo labai sunku nustatyti, kur vienas ar kitas adresas buvo. Šis miesto rajonas taip pat išsiskyrė tikybine, visuomenine ir architekturine įvairove, bet pateikiami šaltiniai daugiausiai susiję su 1639–1640 m. kalvinistų ir katalikų konfliktu.

Paskutiniame, VIII skyriuje *Nuo Bokšto gt. iki Subačiaus vartų* aprašyti maršrutai nuo 63 iki 80 (p. 497–578). Čia dauguma gyventojų stačiatikiai ir unitai, su prieš tai aprašytu miesto rajonu sudarę vadinamojo Rusų miesto pagrindą.

Galiausiai knygoje pateikiamos XVII a. 7 vilniečių giminių nedidelės genealoginės lentelės (p. 579–582). Toliau eina minėtoji adresų palyginamoji lentelė, santrumpų paaiškinimai (p. 589–590) ir išpūdingas įvairiakalbės literatūros sąrašas (p. 591–603). Po tris puslapius skirta lietuviškai ir angliškai knygos santraukoms. Dėl lietuviškos santraukos (p. 605–607) yra keletas pastabų. Gal kiek kategoriškas tvirtinimas, jog tuo laikotarpiu *Vilniaus gyventojai kalbėjo lenkiškai*. Manau, jog ne ką mažiau ir

rusėniškai. Tiesa, toliau autorius pažymi lenkų kalbą buvus miesto *lingua franca* (manau, pastarojo teiginio ir būtų užtekę) ir, kad vilniečiai bendravo gausybe kitų kalbų (p. 605). Tiesą sakant, lietuvių skaitytojui gali likti nelabai suprantami samprotavimai apie 1536 m. išrinktą miesto tarybą; arba *dėl Romos ir graikų katalikams?, the Roman and Greek quotas*, p. 609) *skiriamų postų*; ir dėl Krokuvos pavyzdžio; ar pasakymas *valstybinės unijos pabaiga* reiškia, jog žlugo Liublino unija (p. 606, pastaroji frazė išversta iš *the end of the Commonwealth*, plg. p. 610); galiausiai sužinome, jog tą garsiąją 1636 m. reviziją atliko *Jo Karališkosios Didenybės teismas...* Santrumpos vertimui būtų pravertęs redaktorius istorikas. Knyga baigiama asmenvardžių rodykle (p. 613–663).

Nesigilindamas į konkrečius tekstus, šiek tiek aptarsiu tai, kas pirmiausia krinta į akis ir ką geriausiai išmanau, tai yra apie 1655–1661 m. maskvėnų okupacinį laikotarpį Vilniuje. Kiek pats sau prieštaraudamas autorius rašo, kad 1660 m. gruodį, *maskvėnų okupacijos metu*, magistras, remiantis valdovo Jono Kazimiero privilegija, buvo pradėta turto konfiskavimo byla dėl išdavystės (p. 22–23). Gan sunku įsivaizduoti, kad mieste esant okupantų valdžiai, tokia byla galėjo būti pradėta, bet prisiminus, jog nuo tų metų liepos vidurio miestas jau buvo laisvas, o maskvėnai sėdėjo apsupti pilyje, viskas stoja į savo vietas. Trumpai aptardamas okupuoto miesto situaciją autorius gal kiek per drąsiai daro prielaidą, bent jau susidaro tokia nuomonė, kad kažkokia vietinė valdžia mieste funkcionavo nuo okupacijos pradžios (p. 95). Tokia valdžia greičiausiai savo veiklą atnaujino tik 1656 m. pabaigoje, kai nemaža dalis pasitraukusiųjų į Prūsiją aukštų miesto pareigūnų grįžo namo. Šioje vietoje įdomi autoriaus informacija, kad būsimas maro laikotarpiui paskirtas maro vaitas¹⁵ ir burmistras Juozapas Kairelevičius irgi buvo pabėgęs į Prūsiją ir ten davė ištikimybės priesaiką vietinei valdžiai. Knygoje publikuojama instrukcija šiam laikinam pareigūnui buvo skirta konkrečiai 1657 m. gegužės pradžioje prasidėjusio maro atvejui. Skelbdamas šią instrukciją autorius ištaiso XIX a. pab. rusų publikatorių tyčia ar netyčia įveltą klaidą, jog rusų vaivada pažadėjo pagalbą prieš galimą savo kareivių siautėjimą. O ne prieš kažkokius *įvairius* ar *jokius* žmones, kaip kad sekdami ta rusų publikacija vertė lietuviai, tarp jų ir šių eilučių autorius¹⁶. Beje, teisingą šią instrukcijos vietą buvo paskelbęs pirmasis ją publikavęs Juozapas Ignas Kraševskis, nors toliau joje padaręs keletą praleidimų¹⁷. Komentuodamas

¹⁵ Aivo Ragauskos terminas, žr. A. R a g a u s k a s, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002, p. 295; kad jis atitinka tikrovę, galima spręsti iš to, kad po J. Kairelevičiaus mirties maro metu jo įpėdinis bei visa to meto valdžia buvo taip vadinami: ...*Karola Rozsucha Woyta y Kaspera Lady pisarza powietrznych... Urząd powietrzny... Woyt powietrzny...* (iš 1657–1662 m. Vilniaus magistrato įrašų knygos, 1658 m. vasario 18 d., *Rusijos valstybinis senųjų aktų archyvas*, f. 1603, ap. 12, s.v. 14, p. 166).

¹⁶ Žr.: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. I, Vilnius, 1955, p. 288; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, sudarė ir parengė A. Baliulis ir E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 485.

¹⁷ *Wilno od początków jego do roku 1750*, przez J. I. Kraszewskiego, t. II, Wilno, 1840, s. 118.

ši atvejį autorius samprotauja, jog terminas „ruski“ *retai buvo vartojamas Maskvos atžvilgiu* ir nurodo savo, deja, dar neišspausdintą straipsnį šiuo klausimu (p. 96). Nors specialiai šio klausimo nenagrinėjau, bet iš skaitytų šaltinių susidarė įspūdis, jog kaip tik okupacijos metu vestose miesto knygose rusais įvardijami maskvėnai, lyg ir vengiant nuo seno įprasto termino *moskal*, bet palauksime minėto autoriaus straipsnio...

Pabaigoje reikia pasakyti, kad knygoje esančius šaltinius skaityti nėra paprasta, reikia ir šio tokio pasirėngimo, nes nors absoliuti jų dauguma yra lenkų kalba, bet juose pasitaiko šiuolaikiniam skaitytojui sunkiai suvokiamų terminų bei posakių. O ką jau kalbėti apie vieną kitą tekstą vokiečių kalba ar lotyniškus intarpus. Nepaisant to, knyga skaitoma gan lengvai ir neabejotinai yra labai įdomi ir vertinga. Tenka tik apgalvestauti, jog ja galės pasinaudoti tik lenkiškai skaitantys. Todėl neabejodamas raginu leidėjus ir rėmėjus išversti šią knygą į lietuvių kalbą, kad lietuviai sužinotų, koks buvo Vilnius ir kokie vilniečiai XVII a. (o ir vėliau). Nauda ir pasisekimas neabejotini...

Elmantas Meilus

Algimantas Katiulis. **Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a. – XX a. pradžia)**. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2009. 452 p.

Katalikų dvasinių seminarijų istorija siekia XVI a. vidurį, kai Tridento bažnytinis susirinkimas 1553 m. savo nutarimuose nurodė tokias mokymo institucijas esant būtinas. Iki tol kandidatui į kunigus pakakdavo kreiptis į vyskupą dėl kunigystės šventimų ir paprastai neilgai trukus juos gaudavo. Ši tradicija, atrodo, buvo gaji dar ne vieną dešimtmetį. Nors pagal Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimus dvasinės seminarijos turėjo būti įkurtos prie visų vyskupijos katedrų, tačiau realybė neretai būdavo kiek kitokia: pasitaikydavo, kad kunigo tarnystės imdavosi neturintis tam reikiamo pasirėngimo. Abiejų Tautų Respublikos dvasininkija nebuvo išimtis¹. Tad popiežiaus Benedikto XIV, Romos katalikų Bažnyčia vadovavusio 1740–1758 m., enciklika „Ubi primum“ (1740 m.), kuria vyskupai buvo įpareigoti pasirūpinti, kad jų vyskupijose veiktų seminarijos, kuriose būtų ugdomi būsimieji dvasininkai, Abiejų Tautų Respublikos katalikams buvo kaip reta aktuali. Boleslavas Kumoras, veikalo apie Bažnyčios administracines struktūras buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės žemėse autorius, pastebi, kad būtent tuo laikotarpiu tarp valstybės katalikų hierarchų galutinai įsitvirtino nuostata,

¹ Protopografinėje studijoje apie Lietuvos katalikų diecezinius dvasininkus XIV–XVI a. duomenų apie teologinį išsilavinimą ties dažna dvasininko pavarde stoka, žinoma, dar nereiškia, kad visi jie nestudijavę, bet tokių asmenų gausa yra gana iškalbinga. Žr. V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, *Lietuvos dvasininkai XIV–XVI a.*, Vilnius, 2009, 457 p.

jog kiekvienas dvasininkas, prieš gaudamas kunigo šventimus, privalo bent dvejus metus mokytis seminarijoje². Seminarijų svarba ugdant katalikų kunigą nekvestionuota ir XIX a.: buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse pirmaisiais dešimtmečiais po valstybės žlugimo pastebima akivaizdi seminarijų tinklo plėtra. Turint omenyje katalikų dvasininko turėtą įtaką XIX a. visuomenėje, nuodugnesnis dvasinių seminarijų įnašas dvasininkijos edukacijos procese pažinimas yra svarbus nagrinėjant tiek švietimo istoriją, tiek apskritai visuomenės raidą. Nors atskiri Lietuvos dvasininkų edukacijos klausimai istoriografijoje yra analizuoti, tačiau specialaus tyrimo apie dvasininkų rengimą vienos ar kitos vyskupijos diecezinėje seminarijoje iki čia aptariamos Algimanto Katiliaus monografijos nebuvo. Autoriaus pasirinkta tyrimo kryptis – atskleisti Seinų vyskupijos seminarijos istoriją per dvasininkų rengimo proceso analizę – laikytina itin vykusiu sprendimu.

Seinų dvasinė seminarija verta išsamesnės analizės dėl daugelio priežasčių. Visų pirma dėl išskirtinio šios mokymo institucijos, o tiksliau, jos profesūros ir auklėtinių vaidmens tiek Katalikų Bažnyčios, tiek Lietuvos kultūriniame ir visuomeniniame gyvenime. Seminarijos dėka XIX a. pab. – XX a. pr. Seinai, nors vyskupija tautiniu požiūriu buvo mišri, jungė etninių lietuvių ir lenkų parapijas, tapo vienu iš įtakingesnių lietuvių tautinio judėjimo centrų. Čia mokėsi, o vėliau dėstė sovietinio režimo auka (sušaudytas 1946 m.) tapęs, nūnai į palaimintuosius keliamas Telšių vyskupas Vincentas Borisevičius bei marijonų vienuolis, Rytų apeigų vyskupas Pranciškus Būčys. Seinų seminariją buvo baigęs ir pirmasis Telšių vyskupas Justinas Staugaitis, čia dėstė būsimois Vilniaus arkivyskupas Romualdas Jalbzykovskis. Seinų seminarijos auklėtinis buvo ir rašytojas, Kauno, o vėliau Vilniaus universitetų profesorius Vincas Mykolaitis-Putinas, istorikas kunigas Jonas Reitelaitis, literatas, lietuviškų liturginių terminų kūrėjas, aktyvus visuomenininkas kunigas Juozapas Laukaitis. Iškilų asmenybių, išugdytų Seinų dvasinės seminarijos, gausa verčia manyti šioje mokymo institucijoje vyravus aktyvios ir kūrybingos asmenybės augimui palankią terpę.

Monografijos pavadinimas „Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a. – XX a. pradžia)“ leistų manyti, kad Autorius susitelkė ties šios seminarijos vykdytos dvasininkų edukacijos proceso analize, kas, beje, būtų visiškai pateisinama. Tačiau įvadinėje dalyje aptardamas tyrimo objektą, Autorius atkreipia dėmesį, jog Seinų kunigų seminarijos auklėtinių edukacija buvusi dviejų pakopų – mokslas seminarijoje (pirmoji) ir aukštosios teologijos studijos (antroji) (p. 10), ir deklaruoja nagrinėsiąs „diecezinių kunigų edukacijos (mokymo) proceso organizavimą Seinų kunigų seminarijoje apimant abi edukacijos pakopas“ (p. 10). Nėra pagrindo tokį pasirinkimą kvestionuoti – greičiau atvirkščiai: nekyla abejonių, kad būtina aptarti semi-

² B. K u m o r, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków, s. 375.

narijos auklėtinių aukštąsias teologines studijas, norint pateikti visapusiškesnį Seinų vyskupijos dvasininkų edukacijos vaizdą. Bet ar aukštosios teologinės studijos buvo numatytos diecezinės seminarijos nuostatuose? Pagaliau, ar visi seminarijos klierikai tos antrosios pakopos siekė? Akivaizdu, kad monografijos pavadinimas tik iš dalies atitinka turinį, ir šiuo konkrečiu atveju yra nepagrįstai susiaurintas.

Monografiją, be pratarmės, įvado, išvadų, priedų skirsnių, sudaro atskirais skyriais pagal problematiką išskirtos pagrindinės dalys: 1) „Seinų kunigų seminarijos įkūrimo ir veikimo sąlygos“ (p. 27–64), 2) „Seinų kunigų seminarija“ (p. 65–246), 3) „Seinų kunigų seminarijos auklėtinių aukštosios studijos“ (p. 247–336). Įvadinėje monografijos dalyje Autorius, apibrėžęs tyrimo objektą, sukonkretina, kokias problemas ketina tirti (p. 10–11), deklaruodamas, jog „Atskiros kunigų seminarijos problematika Bažnyčios istorijos diskurse tiriama vietinės Bažnyčios (vyskupijos ir arkivyskupijos) istorijos kontekste“ (p. 10). Atkreiptinas dėmesys, kad šį kontekstą Autorius suvokia itin plačiai ir kelia sau uždavinį visapusiškai išnagrinėti vyskupijos dvasininkų rengimo pastoraciniam darbui aplinkybes, edukacijos proceso raidą, atskleisti jo ypatumus, nagrinėti Rusijos imperijos siekius sau palankia linkme kreipti katalikų dvasininkų rengimą. Reikšminga yra įvadinio skirsnio dalis, skirta tyrimų ir šaltinių apžvalgai (p. 11–25). Abejonių kelia pasirinkti istoriografijos klasifikavimo kriterijai. Tyrimo problemos nagrinėjimui svarbios istoriografijos skirstymas į spausdintus darbus ir rankraščius (p. 11), o šaltinių atitinkamai – į archyvinius dokumentus ir publikuotus, susitelkiant ties archyvinių šaltinių saugojimo vietos nurodymu (p. 20), yra perdėm formalus ir akivaizdžiai kertasi jau su toje pačioje įvadinėje dalyje deklaruotomis aspiracijomis tyrimui pasirinktą objektą nagrinėti probleminiame lygmenyje, nekalbant apie patį dėstymą, konstruojamą probleminiu aspektu. Tačiau reikia pripažinti, kad tai Autoriui nesukliudė pateikti imponuojančiai išsamią temos bibliografiją bei pristatyti, kokie aspektai ir kaip yra ištirti, nurodyti tuos vyskupijos diecezinių dvasininkų edukacijos proceso elementus, kurie iki šiol tirti fragmentiškai arba išvis tyrėjų nepastebėti (p. 19–20).

Autorius pagrįstai teigia, kad iki šiol nebuvo darbo, „kuriame būtų nagrinėjama Seinų seminarijos veikla chronologiškai per visą jos veiklos laikotarpį“ (p. 14) ir tuo pačiu tarsi deklaruoja, kad tokia yra ši monografija. Atrodo, lyg ir nėra pagrindo šį požiūrį kvestionuoti, bet akivaizdžiai kliūva frazė toje pačioje įvadinėje dalyje, kuria teigiama Seinų vyskupijos seminariją veikus „nuo 1826 iki 1915 m. pavasario, kai dėl Pirmojo pasaulinio karo veiksmų seminarija turėjo nutraukti darbą“ (p. 10). Ar seminarijos darbo nutraukimas karo metais šiuo konkrečiu atveju tolygus jos uždarymui? Pasak Autoriaus, „Seinų kunigų seminarijos veikla truko iki 1915 m., t. y. 89 metus“ (p. 80). Ar tai reikštų, kad istoriografijoje fiksuojamas faktas, jog Seinų seminarija veikė iki 1926 m., yra klaidinantis? Lieka neaiški Autoriaus nuostata ir dėl monografijoje minimos 1918 m. trumpai Seinuose veikusios lietuviškos kunigų seminarijos

(p. 63). Ar tai nėra Seinų dvasinės seminarijos veiklos tąsa? Jeigu taip, tai kiek pagrįsta 1915 m. data? Kokia vieta Seinų dvasinės seminarijos istorijoje tenka 1919 m. Lomžoje įkurtajai dvasinei seminarijai, kuri rengė dvasininkus lenkiškajai Seinų vyskupijos daliai? Žinoma, kad 1926 m. popiežiaus Pijaus XI apaštališkąja konstitucija *Lituanorum gente* įsteigus Lietuvos bažnytinę provinciją buvo įkurta Vilkaviškio vyskupija, kurią sudarė 1918–1926 m. veikusios Seinų vyskupijos dekanatai, buvę Lietuvos Respublikos teritorijoje. Koks Seinų dvasinės seminarijos santykis su 1922–1926 m. Lietuvoje veikusiomis dvasininkų rengimo institucijomis Zypliuose ir Gižuose? Aptardamas studijų reikšmę bažnytinei ir akademiniai karjerai, Autorius mini Seinų seminarijos auklėtinius ir profesorius, dėščius „nepriklausomoje Lietuvoje Seinų-Vilkaviškio vyskupijos seminarijoje iš pradžių Zypliuose, Gižuose ir naujai įsteigtame vyskupijos centre Vilkaviškio mieste“ (p. 335). Išeitų, kad Zyplių-Gižų periodas su Seinų seminarija niekaip nėra susijęs. Bėlieka apgailestauti, kad Autorius nemanė esant reikalinga bent glaustai paaiškinti, kas lėmė apsisprendimą 1915 metus vertinti kaip užbaigusius seminarijos istoriją. Kita vertus, neatmestina, kad šį Seinų seminarijos veikimo periodą, kai dėl politinių įvykių dvasininkijos rengimas buvo išsklaidytas po kitas mokymo institucijas, o pačios vyskupijos teritorija atsidūrė skirtingose valstybėse, iš tikro gali būti prasminga analizuoti kaip Vilkaviškio vyskupijos dvasinės seminarijos ištakas. Tad bėlieka spėlioti, kad šiuo konkrečiu atveju Autorius sąmoningai paliko dalį medžiagos būsimai studijai apie kitos dvasinės seminarijos istoriją.

Nuosėkliai laikydamasis užsibrėžto tikslo dvasininkų rengimo nagrinėti vyskupijos istorijos kontekste, Autorius tam paskyrė ištisą skyrių (p. 27–64), kurį galima vertinti kaip savotišką įvadinę dalį į analizei pasirinktą temą. Autorius čia aptaria Lenkijos Karalystės valdymo raidą, pateikia duomenų apie administracinę suskirstymą ir jo pokyčius, glaustai analizuoja Katalikų Bažnyčios padėtį, atkreipdamas dėmesį į lūžinius momentus, Rusijos imperijos siekius per teisineis ir administracines struktūras kontroliuoti Bažnyčios veiklą (p. 27–37). Aptardamas Seinų vyskupijos įkūrimo peripetijas, Autorius nevengia iš pirmo žvilgsnio akivaizdžių nukrypimų nuo pagrindinės temos ir apžvelgia pokyčius Katalikų Bažnyčios valdyme po Lietuvos ir Lenkijos valstybės žlugimo (p. 38–39). Seinų vyskupijos įsteigimą 1818 m. Autorius argumentuotai sieja su Lenkijos Karalystės įkūrimu ir siekiais racionaliau sutvarkyti Bažnyčios valdymą kanoniniame lygmenyje (p. 40–41). Šiame skyriuje išsamiai aptariamas ir vyskupijos pavadinimo (Seinų ar Augustavo), vyskupijos centro parinkimo (Vygiai, Seinai, Suvalkai) klausimas (p. 46–56) verčia abejoti, ar detalus pristatymas buvo būtinas Autoriaus pasirinkto tyrimo objekto analizei. Lygiai taip pat kaip ir į atskirą skirsnį išskirtas svarstymų apie vyskupijos padalijimą XX a. išsamus aptarimas. Bėje, čia Autorius pateikia duomenų ir apie 1919 m. įkurtą seminariją Lomžoje bei 1918 m. vėl pradėjusią veikti seminariją Seinuose (p. 63–64), bet, deja, nemano esant reikalinga paaiškinti, kaip šie faktai susiję su 1915 m., kuriuos laiko paskutiniais Seinų dvasinės seminarijos veiklos metais.

Monografijos skyrius „Seinų kunigų seminarija 1826–1915 m.“, suskaidytas į ke-
liolika smulkesnių skirsnių, tiek pagal pavadinimą, tiek pagal nagrinėjamas temas ir
pagaliau apimtį (p. 65–246) yra tarsi viso veikalą ašis. Autoriaus aptariamų klausimų
spektras itin platus: nuo įkūrimo priežasčių ir mokymo proceso iki seminarijos pas-
tatų. Imponuoja dėmesys detalėms ir analizė, paremta neskubriu dėstymu. Gausios
nuorodos į istoriografiją ir šaltinius (vien šio skyriaus nuorodos viršija 900) suponuoja
prielaidą, kad Autorius disponuoja absoliučiai visais duomenimis apie Seinų semina-
riją, kokius tik buvo įmanoma rasti archyvuiniuose dokumentuose ar literatūroje. Kita
vertus, nuorodų gausa rodo skrupulingą Autoriaus siekį savo teiginius grįsti šaltiniais
ar literatūra. Tą patį galima pasakyti ir apie citavimą – Autorius cituoti nevensgia ir,
reikia pripažinti, daro tai itin sumaniai, ypač naudodamas memuarinius tekstus. Pui-
kus to pavyzdys yra trumpas poskyris „Lietuviška klierikų bibliotekėlė“ (p. 238–237),
sukonstruotas remiantis vien amžininkų atsiminimais. Prieš tai einančiame poskyryje
„Organizuota veikla“ Autorius aptaria šios bibliotekėlės fenomeną, nurodo, kad nuo
klieriko Antano Staniukyno įkurtos lietuviškų knygų bibliotekėlės ir prasidėjusi orga-
nizuota slapta veikla (p. 221), pristato šios veiklos organizacinę struktūrą, analizuoja
veiklos pobūdį, dar kartą skaitytojui primena, kad draudžiamų lietuviškų knygų biblio-
tekėlė kaupia nuo pat slaptosios organizacijos atsiradimo ir pažada: „Apie tokios bib-
liotekėlės kaupimą plačiau kalbėsime kitame skyrelyje“ (p. 223). Pastarasis sakiny-
s, kas be ko, liudijantis rūpestį skaitytoju, vis pakartojamas – Autorius mėgsta perspėti,
apie ką bus rašoma kitoje knygos vietoje, taip tarsi persergėdamas, jog skaitytojui
negresia pasiklysti faktografijos labirintuose: viskas yra kruopščiai apgalvota ir sudė-
liota į reikiamas vietas. Sumaniai parinkti trumpesni ar ilgesni amžininkų atsiminimų
fragmentai pasakojimą ne tik pagyvina, bet ir suteikia galimybę geriau suvokti, ko-
kioje aplinkoje gyveno ir dvasininko tarnystei rengėsi Seinų vyskupijos dvasininkai.
Analogiškų pateiktajam klierikų kaubtos bibliotekėlės fenomeno nagrinėjimo būdai
teksto konstravimo pavyzdžių knygoje apstu. Iš dalies kaip tik dėl tokių citatų fakto-
grafinių duomenų prisodrintas tekstas nesunkiai ras savo skaitytoją ne tik akademinėje
aplinkoje. Autoriaus siekis pateikti kuo daugiau informacijos aptariamą monografiją
priartina enciklopediniams leidiniams.

Dvasininkų ugdymą diecezinėje seminarijoje Autorius nagrinėja labai išsamiai ir
nuosekliai, dėmesingai aptardamas tiek reikšmingesnius, tiek mažiau svarbius eduka-
cijos proceso elementus. Kruopščiai atlikta seminarijos klierikų kontingento analizė
turėtų sudominti ne tik į Katalikų Bažnyčios Lietuvoje istorijos problematiką besi-
gilinančius mokslininkus. Dėmesio verta jau vien duomenų bazė – tyrėjas pažymi,
kad pagal archyvinius dokumentus ir kitus šaltinius sudaręs Seinų kunigų seminarijos
klierikų sąrašą ir nurodo, kad 1826–1914 m. studijavo 1196 klierikai, iš jų 826 buvo
išventinti kunigais (p. 166). Klierikų socialinės kilmės analizė, atskleidusi, kad, kitaip,
nei Žemaičių ir Vilniaus vyskupijos seminarijose, Seinų seminarijoje vyravo kilusie-

ji iš valstiečių (p. 176–179), ir geografinės kilmės išaiškinimas (nustatyta daugumą buvus iš etninių lietuvių gyvenamų vietovių) Autoriui leido padaryti svarbią išvadą, kad valstietiška aplinka padėjo seminarijos auklėtiniams lengviau ir greičiau priimti lietuvių tautinio judėjimo idėjas bei palaikyti glaudesnius ryšius su tikinčiųjų lietuvių bendruomene (p. 339). Peršasi prielaida, jog seminarija buvo ta vieta, kurioje ypatingas dėmesys skirtas lietuvių kalbai, tuo metu būtina pastoracijai lietuvių gyvenamose parapijose. Tad kiek netikėta, kad tokia prielaida, pasirodo, yra absoliučiai klaidinga. Nors, kaip teigia Autorius, pastoracinis darbas lietuviškose parapijose ir buvo viena iš pagrindinių seminarijos įkūrimo priežasčių (p. 79), tačiau lietuvių kalba seminarijoje imta dėstyti tik XX a. pirmajame dešimtmetyje, 1904 m. (p. 110). Konstatavęs, kad aiškaus atsakymo, kodėl taip atsitiko, nėra, tyrėjas formuluoja versiją, jog tai galėjo nulemti tuomet vyravęs požiūris apie pakankamą lietuvių kalbą namuose vartojusių klierikų kalbinį pasirengimą pastoracijai (p. 110). Bet kaip tada paaiškinti vyskupijos vyskupo nurodymus dėl būtinybės lietuvių kalbą dėstyti tik įsteigus seminariją? (p.109). Pagaliau, ar ta nuostata dėl klierikų pakankamo lietuvių kalbos žinojimo pasiteisino? Kaip šiame kontekste galima būtų interpretuoti Autoriaus minimą klierikų angažavimosi lenkų kultūrai (p. 110) fenomeną? Leisdamas suprasti, kad tai nebuvo pavieniai atvejai, Autorius plačiau šios problemos neanalizuoja. Išsamiau nenagrinėja ir klierikų, kilusių iš vadinamųjų lenkiškų parapijų, kultūrinių aspiracijų, ir pagrindinį dėmesį sutelkia, anot Autoriaus, po 1863–1864 m. sukilimo prasidėjusiam klierikų visuomeninės veiklos suklestėjimui analizuoti (p. 220–242). Viena iš klierikų visuomeninio aktyvumo raiškos formų tapo jų pačių organizuotas lietuvių kalbos mokymasis, lietuviškų knygų bibliotekėlės įsteigimas (p. 237–242).

Motyvuoatas klierikų apsisprendimas tobulinti savo lietuvių kalbos žinias ir taip geriau pasirengti pastoraciniam darbui, ko gero, yra unikalus atvejis. Antai Žemaičių vyskupijos seminarijoje, kurioje XIX a. rengtiems kunigams pastoracijoje taip pat buvo būtinos lietuvių kalbos žinios, savarankiškai jos mokytis neteko, – pasak dvasininkijos ir lietuvybės santykį Žemaičių vyskupijoje tyrinėjusios Ievos Šenavičienės, į seminariją homiletika lietuvių kalba buvo įvesta XIX a. penktojo dešimtmečio viduryje tuomečio vyskupijos administratoriaus Jono Krizostomo Gintilos³, taigi Bažnyčios hierarchų iniciatyva. Ar tai reikštų, kad Seinų seminarijos klierikai apskritai išsiskyrė aukštesne motyvacija? Atlikta edukacijos proceso analizė leido Autoriui argumentuotai teigti, jog vyskupijos seminarija telkė aktyvius jaunuolius, kurie rengėsi visapusiškai veikliam pastoraciniam darbui parapijose, o ne vien dvasinių patarnavimų teikimui (p. 340).

³I. Šenavičienė, *Dvasininkija ir lietuvybė. Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*, Vilnius, 2005, p. 83–101.

Monografijos Autoriui pagrįstai priklauso išsamios seminarijos absolventų aukštųjų studijų analizės prioritetas. Jau anksčiau skelbęs šios srities tyrimus atskirais straipsniais, monografijoje, skyriuje „Seinų kunigų seminarijos auklėtinių aukštosios studijos“ Autorius nuodugniai nagrinėja priežastis ir motyvus, analizuoja išvykimo į užsienio universitetus ypatumus, sumaniai aptaria savitą slaptųjų studijų reiškinį. Pirmąkart istoriografijoje pateikiami tokie išsamūs duomenys apie Seinų vyskupijos kunigus, slapta studijavusius Vakarų Europos universitetuose (p. 305–333). Autorius aptarė studentų kontingentą, argumentuotai identifikuodamas personalijas (slapta išvykusieji Vakarų universitetuose registruodavosi kita pavarde). Apskritai Autorius yra išskirtinai dėmesingas personalijoms, tad tekstas nuo pat pirmųjų puslapių yra sodrus asmenvardžių. Atlikta analizė leido Autoriui prieiti prie išvados, jog universitetinis išsilavinimas ir įgyti mokslo laipsniai turėjo teigiamą įtaką kunigų hierarchinei ir mokslinei bei pedagoginei karjerai (p. 340). Tačiau teiginys, jog pagal užsienyje studijavusių kunigų skaičių Seinų vyskupija lenkė Žemaičių ir Vilniaus (p. 340), manyčiau, yra kiek per drąsus, nes kol kas šiuo požiūriu nei Žemaičių, nei Vilniaus vyskupijos dvasininkija nėra analizuota.

Knyga yra palyginus gausiai iliustruota (57 nuotraukos). Vertingos yra tiek archyvinės pagrindinių šios knygos veikėjų, Seinų vyskupijos dvasininkų, tiek ir istorinės vietovių nuotraukos, ne viena jų skelbiama pirmąkart. Vertas dėmesio išpūdingas monografijos priedų skirsnis. Autorius lentelėse pateikia susistemintus duomenis apie klierikų skaičių, socialinę kilmę, kilimo vietą pagal parapijas, nurodo seminarijos profesorius ir jų dėstytas disciplinas, duoda užsienyje studijavusių seminarijos klierikų sąrašus (p. 341–366). Pažymėtina, kad visuose prieduose yra nuorodos į šaltinius, vietovardžių, esančių už Lietuvos ribų, lietuviška rašyba kruopščiai sutikrinta pagal norminius žinynus. Svarbi monografijos dalis yra asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, literatūros ir naudotų archyvinių fondų sąrašas. Pastarasis, beje, taip pat ne mažiau išpūdingas: Autorius duomenis monografijai rinko 18-oje Lietuvos, Lenkijos, Rusijos archyvų, panaudojo 4-iuose asmeniniuose archyvuose esančius dokumentus (p. 367–370). Tad nieko keista, kad šios studijos teko ilgokai laukti – pratarinėje Autorius nurodo, jog jos ištakos siekiančios 1993 metus (p. 7). Tačiau akivaizdu, kad laukti buvo verta. Lietuvių istoriografija papildyta svarių tyrimu apie Seinų vyskupijos dvasininkų rengimą XIX a.

Aldona P r a š m a n t a i t ė

Roman Jurkowski. **Sukcesy i porażki. Ziemiaństwo polskie Ziem Zabrzanych w wyborach do Dumy Państwowej i Rady Państwa 1906–1913.** Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińskiego-Mazurskiego w Olsztynie, 2009. 550 p.

Rinkimai į Rusijos dūmas yra gana populiarī šiuolaikinės istoriografijos tema. 1906–1912 m. vykusių rinkimų analizė gali būti naudinga tyrinėjant daugelį temų: tautinių judėjimų politizaciją bei fragmentaciją, tarptninius santykius ir jų dinamiką, imperinės valdžios politikos pokyčius, pilietiškumo, t. y. šiuo atveju visuomenės politinio aktyvumo kaitą ir pan. Lenkų istorikas Romanas Jurkowskis, gerai žinomas iš jau anksčiau skelbtų XIX a. istorijos tyrimų¹, taip pat ėmėsi šios temos, tiksliau – vieno iš jos aspektų.

Recenzuojamos knygos objektas – lenkų dvarininkų dalyvavimas rinkimuose ne tik į jau minėtas Rusijos dūmas, bet ir į Valstybės tarybą (pastarosiose dalyvaudavo tik atitinkantys aukštą turto ceną imperijos pavaldiniai, tad „lietuviškos perspektyvos“ požiūriu jie yra mažiau įdomūs). Autorius labai detalī aprašo rinkimų į šias kvazidemokratinės institucijas tvarką bei jos kaitą, rinkiminės agitacijos taisykles; lenkų politines grupes, jų programas bei veiklą rinkimų metu, šios tautinės-socialinės grupės bendradarbiavimą bei konfrontaciją su kitomis tautinėmis grupėmis. Aptardamas rinkimų eigą Vilniaus bei Kauno gubernijose, R. Jurkowskis nemažai dėmesio skyrė lietuvių ir lenkų santykiams.

Pasirinkta tyrimo tema padiktavo ir geografines ribas, konkrečiai – 9 vadinamąsias Vakarų krašto gubernijas (Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliavo, Vitebsko, Kijevo, Voluinės bei Podolės). Pagrindinis knygoje naudojamas šaltinis – to meto lenkiška spauda. Šio konstatavimo jokia būdu nereikia suprasti kaip rimto priekaišto. Pirmiausia todėl, kad R. Jurkowskis atliko nemažą tyrimą daugelio šalių archyvuose ir neretai po nedidelę kruopelytę surinko temai reikalingą medžiagą. Antra, periodinė spauda iš tiesų yra pagrindinis šių rinkiminių procesų analizei būtinas šaltinis. Po 1905 m. revoliucijos vakariniuose imperijos pakraščiuose buvo gausu periodinės spaudos įvairiomis kalbomis, taip pat ir dienraščių, kurie ne tik spausdindavo programinius tekstus, bet ir labai dažnai savo puslapiuose pateikdavo detalias kasdienio politinio gyvenimo kronikas. Tokias detalias korespondencijas, pavyzdžiui, apie rinkimų agitaciją bei eigą Kauno gubernijos Telšių apskrityje publikuodavo Mykolas (Michał) Brensztejnus. Rėmimasis lenkiška spauda šioje monografiijoje, iš vienos pusės, yra logiškas ir suprantamas, nes autorių labiausiai domino lenkų elgsena, tačiau kartu toks šaltinių bazės susiaurinimas gali būti traktuojamas ir kaip (nedidelis) trūkumas, ypač tais atvejais, kai kalba eidavo apie skirtingų tautinių grupių konkuravimą, rinkiminių blokų sudarymą ir pan.

¹ R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864–1904*, Warszawa, 2001.

Analizuodamas rinkimų eigą R. Jurkowskis stengiasi atsižvelgti ir į ankstesnę istoriografiją. Jis remiasi ne tik Vladimiro Levino publikacijomis, skirtomis įvairių žydų politinių srovių veiklai rinkimų metu², bet ir lietuvių istorikų tyrimais, netgi skelbtais lietuvių kalba³, o taip pat kitų šalių tyrinėtojų publikacijomis. Šią monografiją dar gerokai būtų praturtinusi ir Nerijaus Ūdrėno disertacija⁴, kuri, deja, nėra publikuota ir, matyt, dėl šios priežasties autoriui buvo neprieinama.

Dauguma šioje monografijoje pastebėtų tendencijų yra panašios į tas, kurias randame ir ankstesnėje istoriografijoje, pavyzdžiui, kad rinkimų į I Rusijos dūmą metu buvę bandymų vienytis pagal ideologinį-partinį principą greitai užleido vietą tautišku- mu paremtai konsolidacijai, t. y. rinkimų metu pagrindinė kova dažniausiai vykdavo tarp skirtingoms tautinėms grupėms atstovaujančių politinių veikėjų. Svarbus taip pat R. Jurkowskio pastebėjimas apie stiprėjančią tautinių demokratų įtaką Vilniaus lenkų visuomenėje.

Tiesa, kai kurie autoriaus teiginiai nėra tokie įtikinantys kaip ką tik minėtieji. Ke- liose vietose R. Jurkowskis teigia, kad imperijos valdžia, neskirdama lietuviams ir lenkams atskirų rinkiminių kurių, kaip kad rinkimuose į III bei IV dūmas, dažnai atskirdavusi rusus nuo likusiųjų ar žydus nuo krikščionių, skatino lietuvių ir lenkų priešpriešą: „Lietuvių ir lenkų atskyrimo nebuvimas visose kurijose, padarytas val- džios specialiai siekiant gilesnio šių dviejų tautų atstovų sukiršinimo (...)“ (p. 267). Kitoje vietoje apie šį neatskyrimą taip rašoma: „Toku būdu akivaizdžiai siekta lenkų ir lietuvių kovos, kas turėjo atvesti prie lietuvių arba lenkų sąjungos su žydais“ (p. 335). Tokių teiginių atsiradimas, mano supratimu, neturėtų būti ignoruojamas, juo labiau, kad ir šiandieninėje mokslinėje literatūroje panašių tvirtinimų apie imperinės valdžios gana dažnai naudotą „skaldyk ir valdyk“ politiką vis dar pasitaiko. Pradėti galima nuo to, kad autorius nepateikia kokios nors empirinės medžiagos šiai tezei pagrįsti. Antra, pradedant rinkimais į III Dūmą atsiradę tautinės kurijos pirmiausia turėjo tikslą garantuoti rusams vietas parlamente. Tuo tarpu žydų atskyrimas buvo nesunkiai įgy- vendinamas techniniu požiūriu, – religija buvo aiški skiriamoji riba. Bandymas atskirti

²V. L e v i n, *Russian Jewry and the Duma Elections, 1906–1907, Jews and Slavs*, vol. 7, edited by W. Moszkovich, L. Finberg, M. Feller, Jerusalem-Kyiv, 2000, pp. 233–264; V. L e v i n, *Politics at the Crossroads – Jewish Parties and the Second Duma Elections 1907, Leipziger Beiträge zur jüdischen Geschichte und Kultur*, hrsg. von D. Diner, Band II, 2004, S. 129–146.

³D. S t a l i ū n a s, Rinkimai į I Rusijos Dūmą Lietuvoje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992, Vilnius, 1994, p. 45–66; R. L a u k a i t y t ė, Lietuviai Valstybės dūmoje, ten pat, p. 31–44. Mini autorius ir Vilniaus pedagoginio universiteto „mokslinių monografijų“ serijoje išleistą Aldonos Gaigalaitės knygą: A. G a i - g a l a i t ė, *Lietuvos atstovai Rusijos Dūmoje 1906–1917 metais*, Vilnius, 2006.

⁴N. Ū d r ė n a s, *Book, Bread, Cross, and Whip: the Construction of Lithuanian Identity in Imperial Russia*, PhD Dissertation, Brandeis University.

rinkėjus lietuvius ir lenkus būtų buvęs labai komplikuoatas⁵. Kas ne mažiau svarbu, nepaisant kai kurių imperijos valdininkų pasiūlymų siekti įvairių tautinių grupių supriešinimo, konkrečių tokios politikos įrodymų istorikai beveik neturi. Galų gale mažai įtikinantis atrodo teiginys, esą valdžia norėjusi vienos iš šių grupių bendradarbiavimo su žydais. XX a. pradžioje imperinės valdžios „priešų hierarchijoje“ žydai buvo vertinami praktiškai taip pat kaip lenkai, o kai kurių, ypač konservatyvesnio mastymo imperijos politinio elito narių net buvo laikomi pavojingesniais.

Baigiant recenziją dar reikėtų pažymėti gana kritišką autoriaus nuostatą jo analizuojamos socialinės-tautinės grupės atžvilgiu. R. Jurkowskis pažymi, kad dvarininkams svarbūs buvo jų luominiai interesai, kurie trukdė suvokti kitų tautinių grupių interesus, jiems, anot tyrinėtojo, trūko gilesnės refleksijos apie politinius procesus, vykusius Rusijos imperijoje ir pan.

Nors šioje monografijoje nepateikiama kokių nors kardinaliai naujų apibendrinimų ar netikėtų išvadų, ji bus labai svarbi visiems, tyrinėjantiems XX a. pradžios politinius procesus etninėse lietuvių, baltarusių bei ukrainiečių žemėse.

Darius S t a l i ū n a s

⁵ Tokių bandymų būta dar 1852–1854 m. vadinamojoje „Mokinių byloje“, kai sumanymo atskirti lietuvius ir lenkus mokymo įstaigose buvo atsisakyta. Tačiau po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo, kai buvo įvesta nemažai diskriminacinių priemonių „lenkų kilmės asmenų“ atžvilgiu, imperijos valdininkai dažnai turėdavo spręsti, ar konkretus asmuo laikytinas lenku, ar, pavyzdžiui, lietuviu ir, reikia pasakyti, tokių sprendimų priėmimas dažnai buvo komplikuoatas.